
Eesti süntaks: lausetüübid

Moskva, oktoober 2009

Helle Metslang

SAE (*Standard Average European*, Euroopa keskmine standard)

- B.L. Whorf 1939 (SAE mõiste kujunes Ameerika indiaanikeelte võrdlemisel tuntud Euroopa keeltega)
- M. Haspelmath 1998, 2001: 12 Euroopa keeltele tüüpilist joont (*have*-perfekt, kogeja nominatiivis, partitsiibiga passiiv, partikliga komparatiiv jne.)
- Ö. Dahl: *have*-possessiivkonstruktsioon
- SAE keelteks on romaani, germaani, slaavi, balti keeled, albaania, kreeka, ungari keel
- eesti ja soome keel: SAE perifeeria / väljaspool SAE

Eesti lause põhitüübid: markeerimata tüüp

Markeerimata lausetüüp: normaallause
(mitmefunktsiooniline, sõnajärg SVX
kontekstivabas lauses, **tegevussubjekti**
vormistab grammatiline subjekt –
prototüüpne subjekt)

Vend (N) kirjutas luuletuse (G)

Vihik (N) on laual

Peeter (N) on õpetaja (N)

Prototüüpse subjekti omadusi

- Nominatiiv
- Lausealguline positsioon
- Verbi ühildamine

Me sõidame maale

- Eitus ei mõjuta subjekti vormi

Jaan ei sõida maale

- Kontrollib pronominalisatsiooni

Jaan ehitab endale suvila

Eesti lause põhitüübid: markeeritud lausetüübid

Markeeritud lausetüübid (ühefunktsiooniline, XVS, subjekt erineb prototüüpsest subjektist)

Omajalause (possessiivlause): ***Jaanel on mett***

Olemasolulause (eksistentsiaallause):

Aias on vanu õunapuid

Kogejalause: ***Annele meeldib džäss***

Tulemuslause (resultatiivlause): *Juhanist sai õpetaja*

,

Markeeritud lausetüübid: omajalause
(possessiivlause)

Vennal (AD) on *uus auto* (N)

Vennal on *head sõbrad* (PLN) / *häid*
sõpru (PLP)

Markeeritud lausetüübid: eksistentsiaallause

*Selles metsas (IN) on **hundid** (PLN)
hunte (PLP)*

*Sellel pildil (AD) on **minu vanaisa** (N)*

*Täna sajab **lund** (P)*

Markeeritud lausetüübid: kogejalause,
tulemuslause

- **Kogejalause**

***Venda** (P) huvitab alkeemia (N)*

***Vennale** (All) meeldib tantsida*

‘

- **Tulemuslause (resultatiivlause)**

***Vennast** (Elat) sai arst (N)*

Mitteprototüüpne subjekt markeeritud lausetüüpides 1

- Lause lõpus, indefiniitne: *Mulle meeldivad kassipojad*
- Võib olla partitiivis: *Aknalaual oli lund*
- Ei pruugi ühildada verbi: *Aknaklaasil oli veepiisku*
- Eitus võib mõjutada subjekti vormi:
Vanaisal on klaver – Vanaisal ei ole klaverit
- Ei kontrolli pronominalisatsiooni: *Jaanil on oma toas kohvimasin*

Markeeritud lausetüübid markeerimata rööbikutega

➤ Millel puudub rööbik?

Markeeritud lausetüüp	Näide	Vastav normaallause
Omajalause	<i>Jaani on auto</i>	<i>Jaan omab autot</i>
Tulemuslause	<i>Konnast sai kuningatütar</i>	<i>Konn muutus kuningatütteks</i>
Kogejalause	<i>Mul on külm</i> <i>Mind huvitab teie arvamus</i>	<i>Ma külmetan</i> <i>Ma tean teie arvamust</i>

Eksistentsiaallause 1

- Lause alguses koha- või ajamäärus
- Grammatiline subjekt ja prototüüpne subjekt:
 - + Subjekt nominatiivis: verb ühildub
Ruumis olid väikesed loomad
 - Subjekt partitiivis: verb ei ühildu
Ruumis oli väikeseid loomi

Eksistentsiaallause 2

- Partitiiv on kohustuslik eituse korral

Toas ei ole klaverit

- Jaatava eksistentsiaallause subjekt võib olla partitiivis, kui väljendab ebamäärast kogust (ainesõnad, mitmus)

Aias oli suits (N) /oli suitsu (P) / olid mesilased (N) / oli mesilasi (P)

Erinevus tüüpilisest subjektist on sarnasus objektiga.

Eksistentsiaallause kasutusdünaamikast

Ajakirjanduskeel 1995-2005

Vaadeldud eksistentsiaallauseid nimisõnadega
liiv, tolm, lõhn, inimesed; verbiga *leiduma*.
Nominatiivse subjekti osakaalu väike kasv.

*Nii on üks tuntumaid Köhleri teoseid
"Tüdruku portree" kannatanud hoiuruumi
uputanud vee tõttu, paljudele töödele on aja
jooksul ladestunud **tolm** (2000)*

*Jalgpallikauges USAs leidusid **sellised**
inimesed. (2005)*

Possessiivlause 1

- Grammatiline subjekt ja prototüüpne subjekt:
 - + Subjekt nominatiivis – verb ühildub
Jaanil olid head sõbrad
 - Subjekt partitiivis – verb ei ühildu
Jaanil oli häid sõpru
 - Eituse korral on partitiiv kohustuslik
Mul ei ole venda

Possessiivlause 2

- Ainesõnad on partitiivis ka jaatavas lauses
Mul on head veini

➤ Aga jaatavas eksistentsiaallauses?

- Mitmuslik subjekt võib olla partitiivis või nominatiivis

*Jaanil oli häid sõpru /
Jaanil olid head sõbrad*

Possessiivlause 3

- Omajat väljendav NP adessiivis kontrollib pronominalisatsiooni

Mul on oma vennaga ühine tuba

Possessiivlause kasutusdünaamikat

Transitiivsed possessiivverbid *omama*, *evima* (normaallause) 20. sajandi alguskümneil. Kasutati 1930ndail, uuesti ilmusid 1990ndail, praegu kasutus kasvab.

*Mõned haiged raske von Willebrandi haiguse vormiga (tüüp3) **ei oma** perekonnas teisi haigeid.* (2005)

*See paindlik multifunktsionaalne seade **evib** mitut paberisahtlit ...* (2005)

Resultatiivlause

Lähet märkiv (*source-marking*, SM) resultatiivlause – marginaalne tüüp (tavaliselt kasutatakse normaallauset). Lähe elatiivis, tulemus nominatiivis.

Poistest said sõbrad

Grammatiline subjekt ja prototüüpne subjekt:

- + verbi ühildamine jaatavas lauses
- Partitiivis eituse korral: *Poistest ei saanud sõpru*
- Eituse korral verb ei ühildu
- Elatiivse määruse subjektiomadusi: kontrollib pronominalisatsiooni

Poisist ei saanud oma pinginaabrile head sõpra

➤ Võrrelge SM-resultatiivlauset subjektiomaduste poolest eelmiste lausetüüpidega!

Resultatiivlausete kasutusdünaamikad

Ei leidunud 1890ndail (saksamõjuline kirjakeel),
ilmus 1930ndail (soomemõjuline). Viimastel
kümneanditel pole märgata normaallause või SM-
lause eelistamist. Lauselõpulise elemendi (SM-
lause tulemuse, normaallause lähte)
fokuseerimine määrab valiku: *Tõnissonist sai*
direktor (SM) - *Direktoriks sai* *Tõnisson*
(normaallause, pöörd sõnajärg)

Saksamaad esindavast soomlasest saab
2006. aastal *tiimi põhisõitja* (2005)

Divisjoni direktoriks saab *Jaak Anton* (2000)

Kogejalause 1

Kogejat vormistab **määrus** allatiivis, adessiivis, partitiivis, stiimulit grammatiline subjekt nominatiivis

Annele meeldivad tulbid. **Peetrit** üllatas sõprade tähelepanu

Grammatiline subjekt ja prototüüpne subjekt:

- + nominatiiv
- + ühildumine
- + eitus ei mõjuta subjekti vormi
- Muud subjektiomadused?

Kogejalause 2

- Kogejafraasi subjektiomadusi:
pronominalisatsiooni kontroll

Jaanile meeldib olla oma lastega koos

Kogejalause kasutusdünaamikat 1

Normaallause mõningane levik viimastel kümnenditel

Inimesed armastavad seal istumas käia
(2000, normaallause)

vrđ *Inimestele meeldib... (kogejalause)*

Kogejalause kasutusdünaamikad 2

*Enamasti vajavad nad (N) (taimed) katet
kevadpäikese eest (2005, normaallause)*

vrđ *Enamasti on neil (AD) vaja katet
kevadpäikese eest (kogejalause)*

*Selles (IN) Jakovlev (N) ei õnnestunud... (2005,
normaallause)*

vrđ *See (N) **Jakovlevil** (AD) ei õnnestunud
(kogejalause)*

Kokkuvõtteks lausetüüpidest

- Eesti lause põhitüübid on markeerimata normaallause ning markeeritud eksistentsiaallause-, possessiivlause-, resultatiiv- ja kogejalause.
- SAE keeltele on üldiselt omasem markeerimata lausetüüp, normaallause (*I like, I have* jne) prototüüpse subjektiga
- Kasutusdünaamikas ilmneb mõningane normaallause osakaalu kasv.

Verbid ja lausetüübid: *olema*, modaalverbid

- Millistes lause põhitüüpides saab verb *olema* olla predikaadiks?
- Modaalverbidega laused

Enamasti normaallaused: verbidega *pidama*, *võima*, *saama*, *tohtima*.

Ma (N) *pean ootama*

Ma (N) *saan sulle vastu tulla*

Lapsed (N) *ei tohi hilja väljas olla*

Kogejalaised modaalverbidega

tulema, vaja olema, tarvis olema, tasuma, maksma. Tegevussubjekt on adessiivis.

Mul (AD) *on tarvis poodi minna*

Tal (AD) *ei maksa tulla*

- Kuidas on vene keeles?

Normaallause alltüüpe: seisundilause 1

Konstruktsioon	Seisundit väljendab omadussõna	Seisundit väljendab nimisõna
<i>olema</i> + nominatiiv	<i>Banaanid olid rohelised</i>	<i>Peeter oli õpetaja</i>
<i>olema</i> + translatiiv	—	<i>Peeter oli külakoolis õpetajaks</i>
<i>pidama</i> + translatiiv	<i>Ma pidasin su venda sinust nooremaks</i>	<i>Ma pidasin Peetrit kooli direktoriks</i>

Normaallause alltüüpe: seisundilause 2

Konstruktsioon	Seisundit väljendab omadussõna	Seisundit väljendab nimisõna
Toimimisverb + essiiv	–	<i>Peeter töötab õpetajana</i>
<i>näima, paistma, tunduma</i> + essiiv	<i>Meri näis süsimustana</i>	<i>Puud paistsid pimeduses vahimeestena</i>
<i>näima, paistma, tunduma</i> + nominatiiv	<i>Meri näis süsimust</i>	–

Normaallause alltüüpe: seisundilause 3

Konstruksioon	Seisundit väljendab omadussõna	Seisundit väljendab nimisõna
Muutusverb + translatiiv intransitiivne	<i>Taevas värvus</i> roosaks	<i>Kuningatütar</i> muutus konnaks
Muutusverb + translatiiv transitiivne	<i>Loojuv päike värvis</i> <i>taeva</i> roosaks	<i>Nõid muutis</i> <i>kuningatütre</i> konnaks

Resultatiivkonstruktsioonid: normaallause ja tulemuslause

- Normaallause, tulemust markeeriv (*goal-marking, GM*). Tulemusseisundit märgib translatiiv
Kuningatütar muutus konnaks (intransitiivne)
Nõid muutis kuningatütre konnaks (transitiivne)
- Tulemuslause, lähteseisundit markeeriv (*source-marking, SM*). Lähteseisundit märgib elatiiv
Kuningatütrest sai konn (intransitiivne)
Nõid tegi kuningatütrest konna (transitiivne)

Eesti süntaksi tüpoloogilised põhijooned (M. Erelt) 1

- Kaks põhilist lausetüüpi: normaallause ja pöörd sõnajärgiga lause
- Eksistentsiaallused lausealgulise lokaliseeriva fraasiga (*Metsas on seeni*)
- Lokatiivne possessiivkonstruktsioon, omaja vormistamine adessiivis (***Mul*** on seeni)
- Kogea vormistamine adessiivis (***Mul*** hakkas külm)

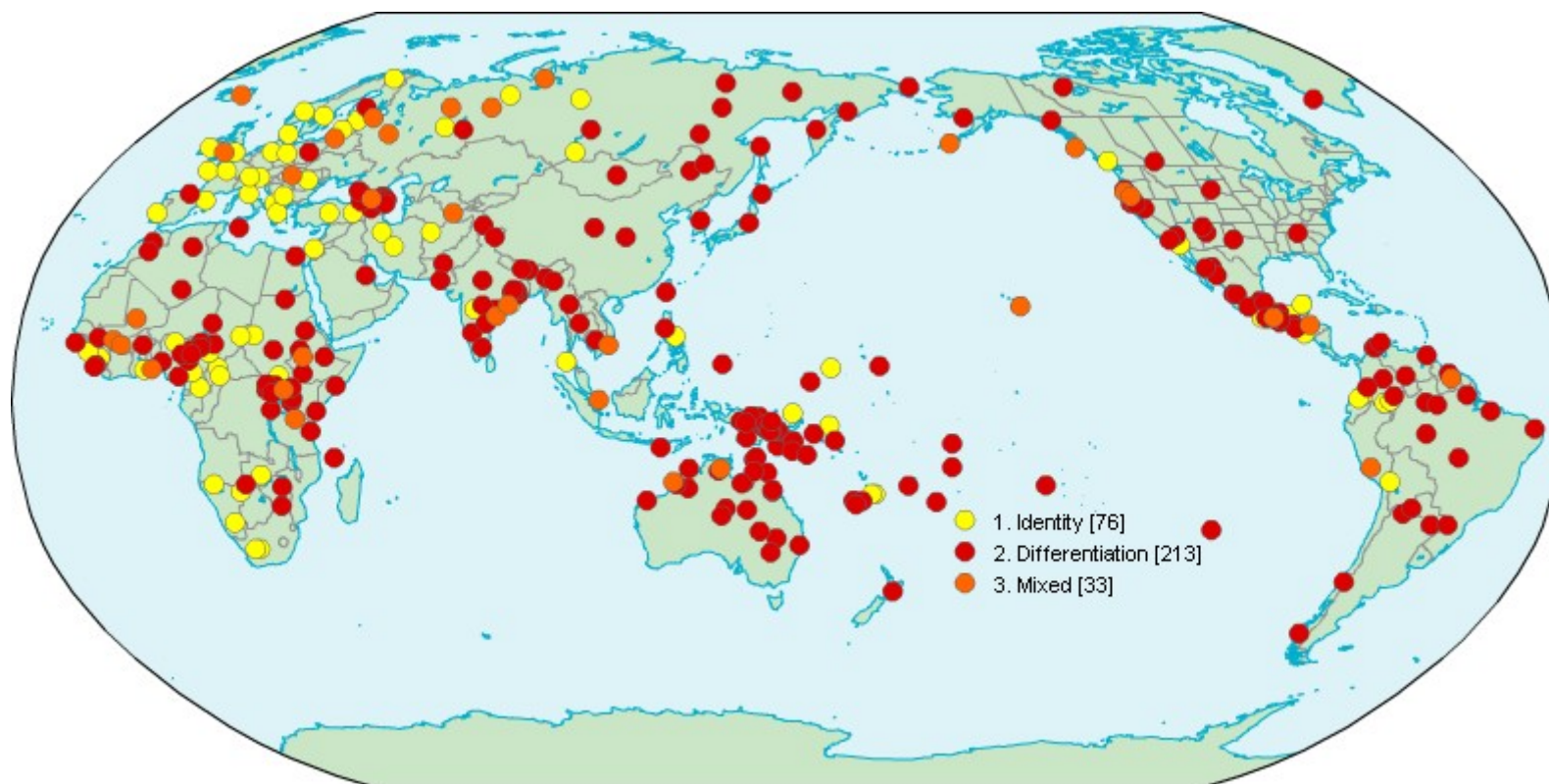
Eesti süntaksi tüpoloogilised põhijooned 2

- Eksistentsiaallause-sarnased seisundilaused (*Väljas on kõva tuul*)
- Tulemus- või lähteseisundit markeerivad resultatiivkonstruktsioonid (*Peeter sai direktoriks – Peetrist sai direktor*)
- Totaal- ja partsiaalsubjekt ja -objekt
- Nominatiivis objektid (*Osta see raamat!*)

Eesti süntaksi tüpoloogilised põhijooned 3

- Instrumentaalisuhte vormistamine komitatiiviga (*kirjutab pliiatsiga* – *jalutab sõbraga*)
- Ühendverbid (*läbi lugema, ära minema*)
- Predikaadi ühildumine subjektiga (*ma loen*)
- Impersonaal (*Oodatakse külalisi*)
- Üldisiku väljendamine 3. isiku vormiga (*Tervist peab hoidma*)

Komitatiivi ja instrumentaali suhe keeltes (WALS)

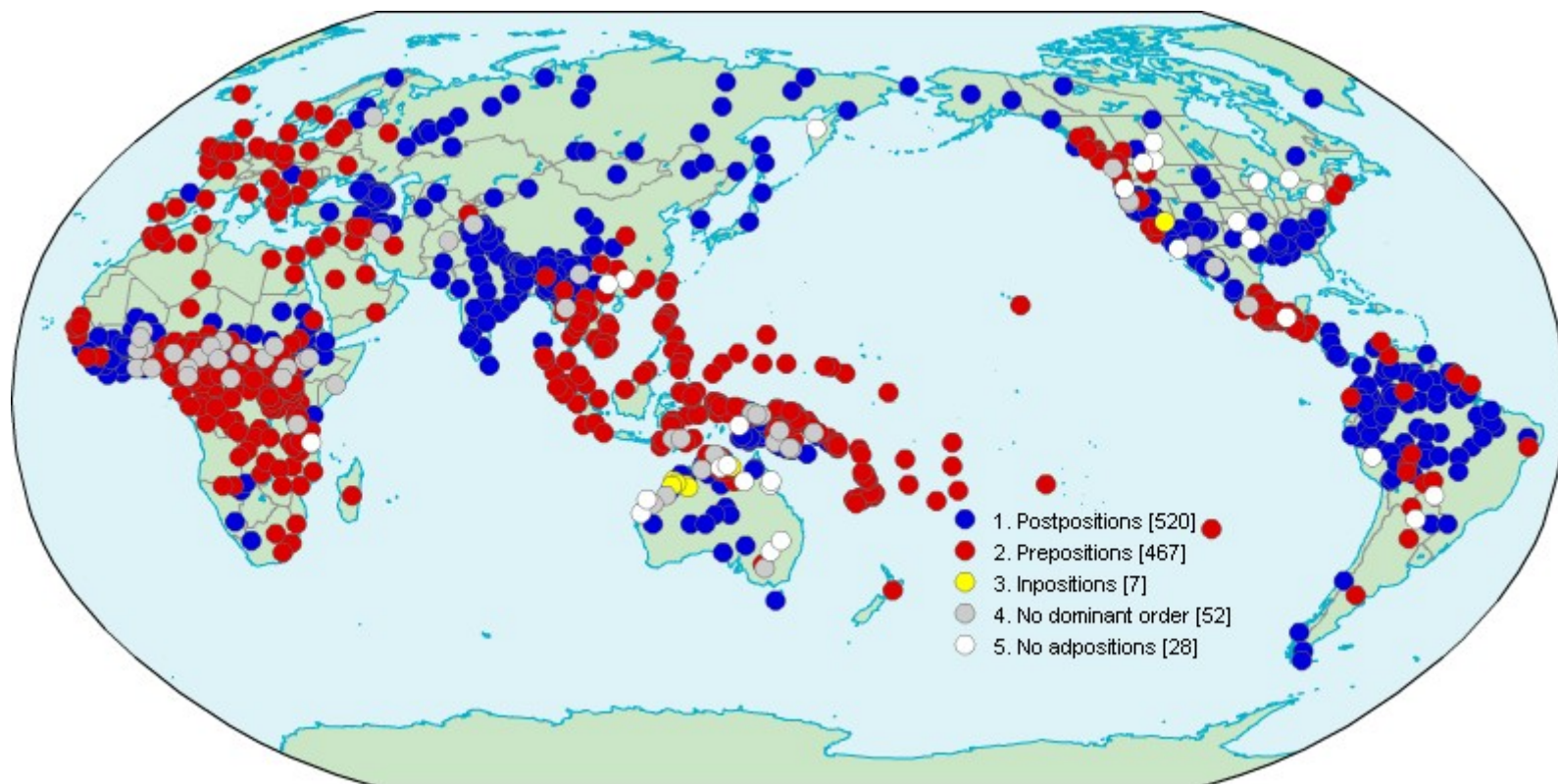
Eesti süntaksi tüpoloogilised põhijooned 4

- Evidentsiaalsuse vormistamine kõneviisiga (*ta tulevat, mina tulgu*)
- Predikatiivnoomeni vormistamine nominatiivi või muu käändega (on õpetaja / õpetajaks)
- Paindlik SVO-sõnajärg V2-tendentsiga
- Partikliga või verbiga algav üldküsilause (Kas *sa elad siin? Elad sa siin?*)
- Küsisõnaga algav eriküsilause (Kes *tuli? Kuhu sa lähed?*)

Eesti süntaksi tüpoloogilised põhijooned 5

- Eituse vormistamine partikliga (*ma / sa ... ei tule*)
- Komparatiiv nii partikliga kui separatiivkäändega (*õde on pikem kui vend / vennast pikem*)
- Artikli puudumine
- Nimisõna laiendid paiknevad enamasti nimisõna ees (*tüdruku raamat, uus raamat*)

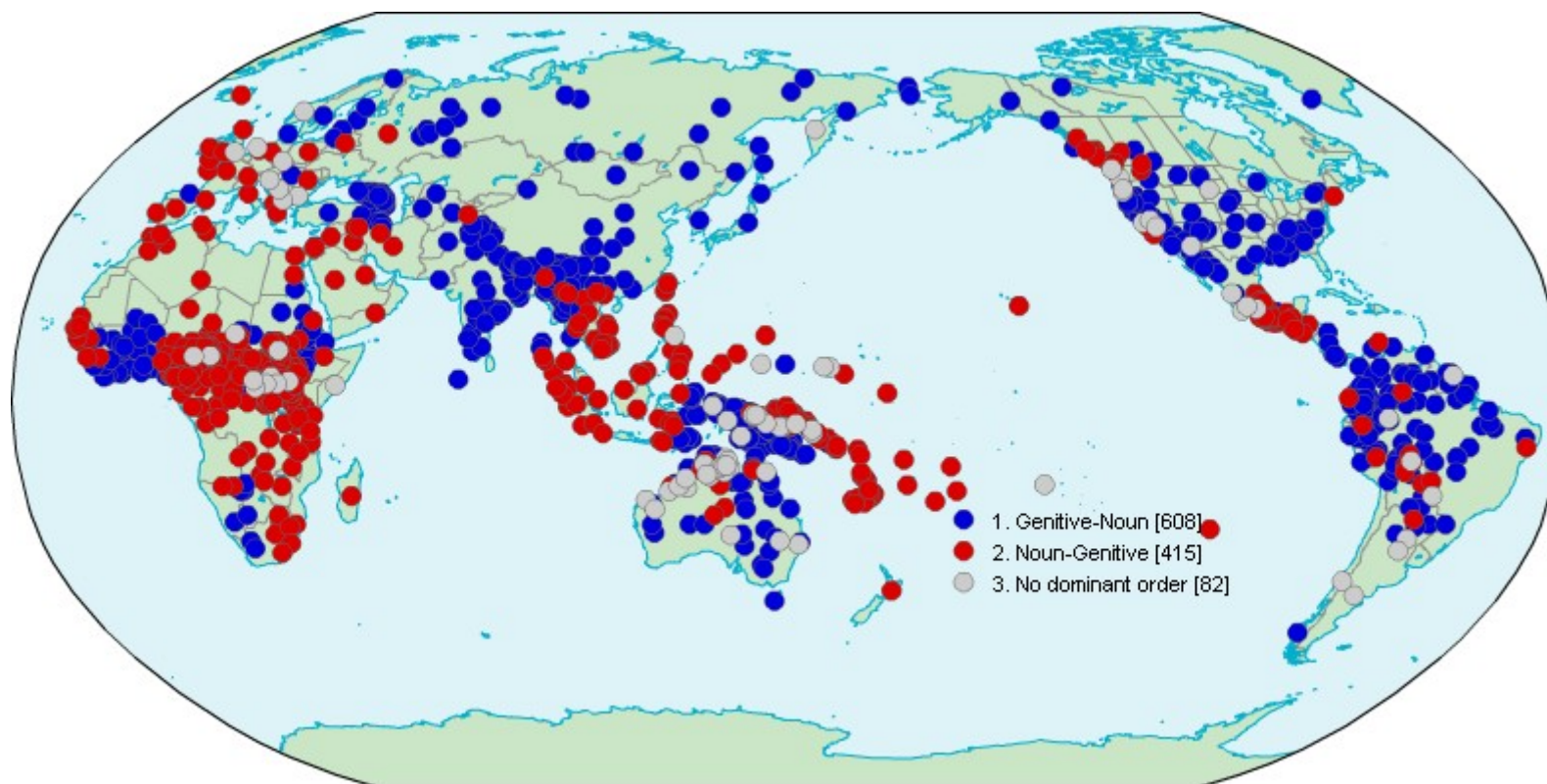
Kaassõna ja nimisõna järjestus (WALS)

Eesti süntaksi tüpoloogilised põhijooned 6

- Adjektiivi ühildumine nimisõnaga (*uues raamatus*)
- Kvantoritel nii rektsioon kui ühildumine (*kolm raamatut, kolmes raamatus*)
- Kaassõnadest domineerivad postpositsioonid (*laua all, haiguse tõttu*)

Genitiivivormi ja substantiivi järjestus keeltes (WALS)

Kirjandus 1

Erelt, Mati & Helle Metslang 2006, Estonian clause patterns — from Finno-Ugric to SAE. – *Linguistica Uralica* 2006, nr. 4, 254–266.

Erelt, Mati & Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993, 1995, Eesti keele grammatika I, II. (Peatoimetaja M. Erelt.) Tallinn.

Erelt, Mati & Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007, Eesti keele käsiraamat. Tallinn.

Erelt, Mati 2005, Source-marking resultatives in Estonian. – *Linguistica Uralica* XLI, 1.

Erelt, Mati 2009, Typological overview of the Estonian syntax. – *Sprachtypologie und Universalienforschung* 1-2, 2009

Kirjandus 2

Haspelmath, Martin 1998, How young is standard average European? - *Linguistic Sciences*, 20.3: 272–287.

Haspelmath, Martin 2001, Non-canonical marking of core arguments in European languages. – Non-canonical marking of subjects and objects. Amsterdam / Philadelphia, 55–83.

Haspelmath, Martin 2001, The European linguistic area: Standard Average European. - Haspelmath, M. et al., (eds.), *Language typology and language universals: An international handbook*. Vol. 2. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 20.2.) New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.

Kirjandus 3

Metslang, Helle 2006, Predikaat ajastut kogemas. – Keel ja Kirjandus 2006, 714–727.

Nemvalts, Peep 1996, Case marking of subject phrases in modern Standard Estonian. (Studia Uralica Upsaliensia 25.) Uppsala.

WALS = **Haspelmath, Martin; Dryer, Matthew, Gil, David; Comrie, Bernhard (eds.) 2005**, The World atlas of language structures. Oxford: Oxford University press. [<http://www.wals.info>]